

УДК 340.12

Павлишин Олег Володимирович –
кандидат юридичних наук, доцент,
докторант докторантури та ад'юнктури
Національної академії внутрішніх справ

ПОЛІТИКО-ПРАВОВІ ФЕНОМЕНИ ЯК ОБ'ЄКТИ ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВОЇ РЕФЛЕКСІЇ (СЕМІОТИЧНИЙ ПІДХІД)

Розглянуто перспективи синтезу досягнень різних гуманітарних дисциплін на основі семіотичного підходу до аналізу соціального буття. Розкрито зміст понять «політико-правова комунікація», «політико-правова міфологія», «політико-правовий універсум», «політико-правова реальність» у контексті сучасних філософсько-правових і семіотико-правових досліджень. Охарактеризовано значення цих понять для розв'язання багатьох проблем філософії права та семіотики права на сучасному етапі розвитку, а також продемонстровано їх евристичний потенціал.

Ключові слова: філософія права; семіотика права; політико-правова комунікація; політико-правова міфологія; політико-правовий універсум; політико-правова реальність.

Якщо від творів першого систематизатора наук Арістотеля (зокрема його «Органона», упорядкованого Андроніком Родоським у I ст. до н.е.) й інших шедеврів античних мислителів до «Нового Органона» Френсіса Бекона та розквіту раціоналізму в епоху Нового часу тривав безперервний процес диференціації наукового знання, то вже у новітній період дедалі виразнішою стає тенденція до інтеграційних процесів у науці. Це сприяло появі численних міждисциплінарних досліджень у багатьох галузях знання. Останні демонструють вражаючі результати й заслуговують на міжнародне визнання, що підтверджено, наприклад, присудженням Нобелівських премій у минулому році.

Зокрема, лауреатами в галузі фізіології та медицини стали нейробиологи – британець Джон О'Кіф і норвезькі дослідники

Мей-Брітт й Едвард Мозер, які, досліджуючи механізми уявлення простору, відкрили клітини та нейронні мережі, що утворюють систему позиціонування в мозку. Водночас ще більш виразним прикладом є премія з хімії, яку присуджено насправді зовсім не за дослідження в галузі власне хімії, як би парадоксально це не звучало, а за технологічне відкриття на межі фізики та біології, адже премію отримали німецький учений Штефан Хелль та американські дослідники Ерік Бетцг і Вільям Мернер за відкриття способу підвищити роздільну здатність оптичного мікроскопа під час дослідження живих структур – лауреати запропонували методи, що дають змогу оминати дифракційне обмеження оптики за допомогою флуоресцентних властивостей живих білкових молекул, що є особливо важливими під час біологічних і біохімічних досліджень.

Аналогічна ситуація і в соціогуманітарних науках, зокрема в правознавстві та політології. Так само, як і в інших дисциплінах [1, с. 3–11], іноді нові методи й підходи «на стику» різних галузей знання несподівано виявляють більший евристичний потенціал, ніж традиційні способи та установки, що зумовлює надзвичайну популярність міждисциплінарних досліджень у сучасній юриспруденції. Одним із таких нових і перспективних підходів є семіотичний.

Як відомо, семіотика – це наука про знаки та знакові системи. Її концептуальні витоки слід шукати в працях західних філософів і лінгвістів XIX–XX ст. У другій половині XX ст. семіотичний спосіб пояснення природи культури набув значного розвитку. Нині його можна використовувати для визначення та пояснення сутності тих соціальних феноменів, що відображають взаємодію політики та права (політико-правова комунікація, політико-правова міфологія, політико-правовий універсум, політико-правова реальність тощо). Раніше зазначені феномени не вивчалися з наукових позицій, оскільки перебували в полі зору різних дисциплін або не могли бути сформульовані за допомогою попередніх методологічних підходів.

Важливе значення для становлення автономного статусу семіотики права й активного розвитку семіотико-правової методології у новітній період мали дослідження в цій галузі, а

також організаційні зусилля Д. М. Балкіна, Я. М. Брокмана, А. Вагнер, Б. С. Джексона, Д. Карцо, Р. Кевелсон та інших учених. Протягом останніх десятиліть на пострадянському просторі з'явилися нові навчальні видання з семіотики – курси лекцій Н. Б. Мечковської, Є. С. Нікітіної [4], посібники С. В. Гринєва-Гриневича, Є. В. Савелової, Е. А. Сорокіної, Г. В. Токарева та інших авторів. У контексті теми дослідження на особливу увагу заслуговують праці дослідників з історії семіотики та символічна інтерпретація символів тоталітарної епохи (І. А. Лебедєв [2], Г. Г. Почепцов [5–6]), семіотичні дослідження політичної та політико-правової сфери (О. М. Балинська, Д. О. Бочаров, В. М. Вовк, В. Веренич, А. А. Денисова, С. Е. Зархіна, Н. Ф. Ковкель, Т. І. Луцина, О. О. Мережко, Н. В. Разуваєв, Р. А. Рахімов, В. В. Речицький, В. Д. Титов, Н. І. Хабібুলіна, А. Г. Хабібулін, Л. А. Харітонов, І. А. Чернов, О. Е. Черноков, І. Л. Честнов, Ю. В. Чистякова, О. Й. Шейгал, Н. М. Юшина [3; 7–8; 11–13; 15]), а також аналіз можливостей застосування досягнень загальної семіотики під час дослідження окремих явищ сучасного життя та соціальної реальності загалом (Ю. В. Романенко [9], А. В. Чантурія [14]). Незважаючи на пошкваний інтерес до семіотики політики й семіотики права цих та інших авторів, зазначені вище феномени не розглядали в новітній період розвитку науки як особливі сфери суспільного буття.

Мета пропонованої статті – розкрити зміст і продемонструвати евристичний потенціал понять «політико-правова комунікація», «політико-правова міфологія», «політико-правовий універсум», «політико-правова реальність» у контексті сучасних філософсько-правових і семіотико-правових досліджень.

Ураховуючи актуальну ситуацію у світі, зокрема в Україні, не можна залишити поза увагою базовий феномен, який відображає взаємодію політики та права в комунікативній площині. Отже, політико-правова комунікація (від лат. *communicatio* – зв'язок, повідомлення) – це обмін політико-правовою інформацією в суспільстві, який об'єднує соціальних суб'єктів, координує їх зусилля, сприяє порозумінню між ними та врегулюванню суспільних відносин. Система політико-правової

комунікації охоплює такі основні її елементи: суб'єкти, цілі, зміст, методи, засоби й контекст. Передавання політико-правової інформації, яке здійснюється багатьма каналами та за допомогою розмаїття ресурсів (з-поміж усіх форм суспільної свідомості політика та право мають найширший спектр засобів впливу), може бути поєднане з особливою діяльністю, що передбачає інтерпретацію змісту повідомлення, подолання перешкод і нейтралізацію «шумів», а також досягнення консенсусу сторін, тому не лише має «процесуальне» значення, а є надзвичайно важливою для продуктивності комунікації.

Успішна політико-правова комунікація є ключовою передумовою політичного та правового розвитку суспільства. Основа ефективної політико-правової комунікації – порозуміння та взаємне знання учасників комунікації, їх згода чути й сприймати одне одного. Ефективна політико-правова комунікація – це обмін інформацією, що передбачає досягнення мети сторін, відкритість і щирість намірів соціальних суб'єктів, їх взаєморозуміння, взаємне збагачення та вдосконалення, а також корисність для учасників.

Результат ефективної політико-правової комунікації: 1) відповідність змісту й обсягу отриманого та відправленого повідомлення; 2) консенсус щодо конкретних положень; 3) позитивний соціальний ефект; 4) задоволення сторін. Характеристики ефективної політико-правової комунікації: ясність, точність, повнота переданої та прийнятої інформації, доцільність, продуктивність, конструктивність обміну, задоволення учасників. Умови ефективної політико-правової комунікації: 1) повне розуміння мети; 2) здатність донести її до інших учасників та узгодження порядку дій; 3) правильний розрахунок порядку дій; 4) дотримання порядку дій і правил усіма учасниками.

Цікавим у контексті структуралістських досліджень ХХ ст., представлених у працях К. Леві-Строса, Р. Барта, М. Фуко та інших мислителів, є феномен міфології. У сучасний період розвитку науки він отримав низку інтерпретацій, що розкривають широке соціально-культурне значення цього поняття. Політико-правова міфологія (грец. *μῦθος* – переказ та *λόγος* – слово) – система

нарративних повідомлень, яка виражає, охороняє, зміцнює, кодифікує політичні й правові уявлення, вірування та приписи, будучи формою збереження й передачі досвіду спільноти, запорукою дієвості політико-правових ритуалів. Політико-правову міфологію також розуміють як систему політико-правових міфів, кожен з яких є своєрідною нарративною оповіддю, у якій у прихованій формі містяться глибинні смисли політичної та правової свідомості. Ці повідомлення мають символічний і сакральний характер, здійснюють інтеграцію світоглядних установок, орієнтирів, ідеалів, цінностей, переконань спільноти в глибинних стереотипах політичної та правової свідомості, постають у вигляді усталених знакових конструкцій, яким притаманний перехід означення в означуване (знакові системи «другого порядку»), виражають у ірраціональній та емоційній формі цілісність політичного та правового буття індивіда як члена певної політико-територіальної (чи більш широко культурної) спільноти.

Поняття «політико-правова міфологія» можна розглядати й інтерпретувати в актуальному, історичному, символічному та буквальному контекстах. У історичному контексті політико-правова міфологія є священною історією, яка об'єднує онтологічно-екзистенційні вказівки на первинні начала влади та права, задаючи особі-носію міфологічної свідомості орієнтацію в просторових і часових вимірах політико-правової реальності епохи. Виражені вони в окремих ідеальних конструкціях, визначаючи які, встановлюємо їх змістовно-смыслову єдність. Зокрема, на позначення останніх вживають поняття «політико-правова міфологема». Вивчення таких міфологем дає змогу з'ясувати операційні механізми політичної та правової свідомості, закономірності функціонування знаково-символічних форм політико-правової реальності.

Політико-правова реальність (від лат. *realis* – речовий, дійсний) – узагальнене визначення різних аспектів буття політики та права. Зазначений феномен тлумачать як світ політики й права, неподільну єдність політико-правових феноменів, упорядкованих у просторі, часі та відносно базисного феномена, тобто не окрему субстанціональну частину реальності, а спосіб життя людини в

соціумі, а точніше – спосіб осмислення, організації та інтерпретації різних аспектів суспільного буття – настільки значущий, що його можна вважати невід’ємним від суспільства в класичному його розумінні та існування індивідів у соціумі.

Політико-правова реальність є багатоаспектною, поліструктурною та системною, для неї характерна визначеність та об’єктивність буття, що слід розуміти широко. Оскільки політико-правові явища проходять через призму людської свідомості та сприймаються індивідами як елементи суспільного життя, активними учасниками якого є власне суб’єкти соціальних відносин, то вони постають у вигляді єдиної системи об’єктивних, суб’єктивних та інтерсуб’єктивних компонентів. Інколи політико-правовою реальністю у вузькому розумінні вважають лише сукупність матеріально-предметних об’єктів, відмовляючи в онтологічному статусі багатьом важливим елементам світу політики та права, тоді як більшість із них входять до сфери належного, а не емпіричного буття. Таким чином, ця категорія визначає цілісність світу політики та права, дає змогу розглядати його як автономну сферу буття – політико-правовий універсум, який має власну логіку та специфічні закономірності існування.

Якщо категорію правової реальності фундаментально розроблено в працях С. І. Максимова та інших філософів права, то базові феномени, які відображають взаємодію політики та права, тобто політико-правовий універсум і політико-правова реальність окремо не вивчалися. Водночас саме категорія «політико-правова реальність» здійснює інтеграцію політико-правових ідей, уявлень, установок, орієнтирів, ідеалів, цінностей, переконань, емоцій, стереотипів політичної та правової свідомості, принципів і норм, подій, процесів, інститутів, актів соціальної взаємодії, а також дає змогу з’ясувати будову, механізми й закономірності світу політики та права, відображає цілісність і взаємопроникнення політичного та правового буття.

Політико-правовий універсум (від лат. *universum* – сукупність, спільність, цілісність світу) – цілісна система політико-правових феноменів, що репрезентують сучасний стан соціального розвитку людства, всесвіт актуального політико-

правового буття. Зазначеним терміном позначають множину всіх наявних у певний час політико-правових явищ і процесів, яку розглядають як неподільне ціле – таку, що має особливу побудову, логіку та закономірності існування. Політико-правовий універсум утворюють усі виміри та «зрізи» соціального простору, що мають політико-правове значення й традиційно можуть поставати як світ ідей, світ норм, світ цінностей, світ інституцій, світ відносин тощо.

Інколи політико-правовий універсум визначають як поєднання локалізованих ареалів політико-правового буття, комплекс видимих, «реальних» об'єктів. Однак така інтерпретація обмежує синтетичне поєднання різнопланових проявів політики та права, багато з яких мають характер зв'язків, відносин, принципів, приписів, стандартів, повноважень, жорсткими матеріально-предметними межами, істотно звужуючи значення цього поняття, збіднюючи його евристичний потенціал.

Іншим є «широкий» підхід, згідно з яким політико-правовий універсум поєднує не лише наявний світ політико-правового буття, а й усі можливі світи, які мисляться виключно логічним шляхом. Такий підхід охоплює всі можливі модуси політико-правової реальності, варіанти її структурної організації та функціонування або описи стану, утворені внаслідок умоглядного конструювання, несуперечливого з позиції логічної семантики уявлення про можливі факти або зв'язки між явищами.

Ураховуючи зазначене, зауважимо, що нині зацікавленість щодо семіотичних досліджень політики та права зростає паралельно із залученням до поля семіотичного аналізу нових явищ і сфер суспільного буття. Цей факт зумовлений головною особливістю семіотики, яка полягає в тому, що вона надає можливість побачити онтологічну єдність будь-яких інформаційних процесів, зумовлену використанням у них знаків. Отже, семіотика політики дає змогу виявити єдині антропологічні засади, закономірності функціонування й особливості структурної організації соціального буття у нерозривному зв'язку з особливостями людського сприйняття та відображення світу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Костицький М. В. Про математику як методологію пізнання (зокрема, в психології) / М. В. Костицький // Юридична психологія та педагогіка. – 2014. – № 1. – С. 3–11.
2. Лебедев И. А. Семантика и семиотика в культуре тоталитарных обществ: миф, символ, ритуал : дис. ... канд. филос. наук : 24.00.01 / Лебедев Игорь Александрович. – СПб., 2006. – 163 с.
3. Мережко А. Юридическая семиотика и юридическая герменевтика [Электронный ресурс] / А. Мережко // Юридическая практика. – 2002. – № 8 (218). – 20 февр. – Режим доступа: [http://www.yurpractika.com/article.php?id=10001433\(20.09.2002\)](http://www.yurpractika.com/article.php?id=10001433(20.09.2002)). – Загл. с экрана.
4. Мечковская Н. Б. Семиотика. Язык. Природа. Культура : [курс лекций] / Н. Б. Мечковская. – М. : Академия, 2008. – 426 с.
5. Почепцов Г. Г. Семиотика / Г. Г. Почепцов. – М. : Рефл-бук, 2002. – 432 с.
6. Почепцов Г. Г. Тоталитарный человек: очерки тоталитарного символизма и мифологии / Г. Г. Почепцов. – Київ : Глобус, 1994. – 152 с.
7. Рахимов Р. А. Политическая власть и право: проблемы семиотического анализа / Р. А. Рахимов, А. Г. Хабибулин // Правоведение. – 2000. – № 2. – С. 52–59.
8. Речицький В. Символічна реальність і право / В. Речицький. – Львів : ВНТЛ–Класика, 2006. – 732 с.
9. Романенко Ю. В. Образи смислотворюючих чинників у функціонуванні соціальних систем : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра соц. наук : спец. 22.00.01 «Теорія та історія соціології» / Ю. В. Романенко. – Київ, 2006. – 44 с.
10. Саркисов А. К. Семиотика права: Историко-правовое исследование правовых знаковых конструкций : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Саркисов Андрей Константинович. – Коломна, 2000. – 222 с.
11. Титов В. Д. Историческое развитие философско-логических концепций языка права / В. Д. Титов, С. Э. Зархина. – Харьков : ФИНН, 2009. – 432 с.

12. Хабибулина Н. И. Язык закона и его постижение в процессе языкового толкования права : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Н. И. Хабибулина. – М., 1996. – 146 с.

13. Хабибулина Н. И. Политико-правовые проблемы семиотического анализа языка закона: теоретико-методологическое исследование : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01 / Хабибулина Наталья Ивановна. – СПб., 2001 – 335 с.

14. Чантурія А. В. Семіотичні аспекти дослідження соціальної реальності : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філос. наук : спец. 09.00.03 «Соціальна філософія та філософія історії» / А. В. Чантурія. – Київ, 2006. – 20 с.

15. Шейгал Е. И. Семиотика политического дискурса : дис. ... д-ра филол. наук : 10.02.01, 10.02.19 / Шейгал Елена Иосифовна. – Волгоград, 2000. – 431 с.